

ЮВЕНАЛЬНА ПРОБАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

JUVENILE PROBATION IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE AS AN EFFECTIVE LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND PREVENTION OF JUVENILE CRIME: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Шпиталенко Г.А., к. і. н., доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Барановська Т.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»

Павліченко І.М., старший викладач кафедри права
та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Горай О.С., к. е. н., доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

Решивська Я.В., студентка III курсу
факультету публічного управління та права
Державний університет «Житомирська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню особливостей інституту ювенальної пробації в Україні в його історичній ретроспективі. Хронологічні рамки дослідження сягають часів Київської Русі і по теперішній час. Встановлено, що процеси запровадження ювенальної пробації як основної складової та філософсько-концептуальної основи ювенальної юстиції на теренах українських земель пов'язані з історичними особливостями правових систем та соціальних процесів тих державних утворень, до складу яких на певному історичному етапі входили українські території. Доведено, що правовий статус дитини від давньоруського суспільства і до початку XVIII ст. характеризувався відсутністю автономної правосуб'єктності дитини. Проте вже з середини XVIII ст. неповноліття належало до обставин, які унеможливлювали або знижували покарання. Ліквідація української автономії привела до уніфікації національного ювенального права з російським. Ознаки сучасної ювенальної пробації з'явилися в українських землях на початку XX ст. створенням судів для неповнолітніх. І хоча модель ювенальної юстиції, яка діяла на початку XX століття в кримінально-виконавчій системі на теренах України на думку багатьох вчених була досить вдалою, в подальшому радянська влада поставилася з нігілізмом до цієї інституції. Як наслідок, в 1918 р. ювенальні суди були ліквідовані, а на зміну їм були створені комісії у справах неповнолітніх, чим була завдана істотна шкода як ювенальному праву загалом, так і ідеї ювенальної пробації зокрема. В процесі дослідження було встановлено, що навіть в таких умовах українське радянське законодавство у сфері ювенального права було більш ліберальним у порівнянні з російським. У період реформи радянського кримінального та кримінально-процесуального законодавства (1959–1961 рр.) робилися спроби створити модель правосуддя, яка відображатиме його специфіку щодо неповнолітніх. У перші роки після реформи цей задум реалізовувався, однак надалі зміни у законодавстві не дозволили розвинути сформовану модель ювенальної юстиції і, як наслідок, правосуддя залишилося звичайним загальнокримінальним. Істотним правовим чинником запровадження інституту ювенальної пробації в Україні став Закон України «Про пробацію» (2015 рік). Його прийняття сприяло реальному наближенню української системи ювенальної юстиції до міжнародних стандартів. В роботі наведені статистичні дані, які демонструють рівень ефективності інституту ювенальної пробації в Україні в попередженні злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, ювенальна пробація, ювенальна юстиція, рецидивна злочинність неповнолітніх, попередження злочинності неповнолітніх, кримінальна відповідальність неповнолітніх.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the institution of juvenile probation in Ukraine in its historical retrospect. The chronological framework of the research goes back to the times of Kyivan Rus and to the present time. It has been established that the processes of introducing juvenile probation as the main component and philosophical-conceptual basis of juvenile justice on the territory of Ukraine are connected with the historical features of the legal systems and social processes of those state entities that included Ukrainian territories at a certain historical stage. It has been proven that the legal status of a child from ancient Russian society to the beginning of the 18th century was characterized by the lack of autonomous legal personality of the child. However, already from the middle of the XVIII century minors were among the circumstances that made it impossible or reduced the punishment. The liquidation of Ukrainian autonomy led to the unification of national juvenile law with Russian law. Signs of modern juvenile probation appeared in Ukrainian lands at the beginning of the 20th century with creation of courts for minors. And although the model of juvenile justice, which operated at the beginning of the 20th century in the criminal-executive system on the territory of Ukraine, according to many scientists, was quite successful, in the future, the Soviet government treated this institution with nihilism. As a result, juvenile courts were abolished in 1918, and juvenile commissions were created to replace them, which caused significant damage to both juvenile law in general and the idea of juvenile probation in particular. In the course of the research, it was established that even under such conditions, Ukrainian Soviet legislation in the field of juvenile law was more liberal compared to Russian legislation. During the period of the reform of the Soviet criminal and criminal procedural legislation (1959–1961), attempts were made to create a model of justice that would reflect its specificity in relation to minors. In the first years after the reform, this idea was implemented, but further changes in the legislation did not allow to develop the established model of juvenile justice and, as a result, justice remained the usual general criminal justice system. The Law of Ukraine «On Probation» (2015) became a significant legal factor in the introduction of the institution of juvenile probation in Ukraine. Its adoption contributed to the real approximation of the Ukrainian juvenile justice system to international standards. The work presents statistical data that demonstrate the level of effectiveness of the juvenile probation institute in Ukraine in preventing juvenile delinquency.

Key words: criminal enforcement system, juvenile probation, juvenile justice, recidivism of minors, prevention of juvenile delinquency, criminal responsibility of minors.

Постановка проблеми. Дослідження проблем попередження злочинності неповнолітніх, соціальної реабілітації дітей, котрі вступили у конфлікт із законом, були і залишаються актуальними для вітчизняної та зарубіжної правової науки. Захист прав неповнолітніх, утвердження їх статусу в суспільстві вимагають особливої уваги з боку суспільства та держави, оскільки саме ця категорія осіб характеризується нестійкою психікою та схильністю до негативного впливу. Крім цього, історичний досвід свідчить, що практика застосування суворих та жорстких видів покарань тільки підвищувала показники рецидивної злочинності серед неповнолітніх, оскільки відбувалася криміналізація осіб, які потрапляли у місця позбавлення волі. Зарубіжна та нетривала вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної пробації є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство. Як важливий правовий інструмент виправлення неповнолітніх засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а також їх ресоціалізації та реінтеграції, ювенальна пробація потребує ґрунтовного наукового аналізу. Дослідження історії предмета є особливо актуальним для усвідомлення перспектив ювенальної пробації в Україні. Без знання її історії дуже важко відчувати її специфіку, зрозуміти, чому ювенальної пробації не існувало раніше та що сприяло її виникненню й розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню ювенальної пробації як важливого правового інституту кримінально-виконавчої системи України присвятили свої праці такі вчені, як: Богатирьов І. Г., Богатирич О. І., Бурдін В. М., Василевич В. В., Веселов М. Ю., Опацький Р. М., Крестовська Н. М., Коренюк А. А., Русанова І. О., Ягунов Д. В., Яковець С. І., Янчук О. Б. та ін. Головну увагу вітчизняні науковці зосередили на практичних аспектах реалізації пробації в Україні, на дослідженні міжнародного досвіду запровадження пробації. Проте соціальні та філософсько-правові аспекти розвитку та становлення ювенальної пробації в Україні в історичній ретроспективі вимагають подальших наукових досліджень.

Метою даної наукової розвідки є дослідження особливостей виникнення, становлення та розвитку ювенальної пробації в кримінально-виконавчій системі України як важливого правового механізму захисту прав та попередження злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Пробація – це система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого». Згідно ст. 12 Закону України «Про пробацію»: «Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх. Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків» [1]. При дослідженні особливостей розвитку інституту ювенальної пробації на теренах України в його історичній ретроспективі потрібно, на нашу думку, зважати на наступне: по-перше, розглядати історію ювенальної пробації слід в контексті виникнення та розвитку ювенальної юстиції, оскільки сама ідея пробації була філософсько-правовою основою останньої; по-друге, варто зважати на те, що провадження запровадження ювенальної пробації як базової складової ювенальної юстиції на теренах українських земель пов'язані з історичними особливостями правових систем та соціальних процесів тих державних утворень, до складу яких на певному історичному етапі входили українські території (Річ Посполита, Австро-Угорщина, Російська імперія, СРСР).

Аналізуючи правовий статус дитини у давньоруському суспільстві можна стверджувати, що в нормах звичаєвого права, Руської Правди, княжих та церковних статутів дитина не розглядалась як суб'єкт права. Церковне право певною мірою охороняло особисті права дітей, зокрема, право на життя та на свободу, а державне право – майнові права дітей, передусім, спадкові. Дитинство як пора людського життя ще не становила собою правової цінності, хоча на цей час інфантицидний стиль у ставленні до дитини уже було подолано. За доби середньовіччя головною рисою ювенально-правового регулювання залишалось невизнання дитини суб'єктом права. Правовий статус неповнолітніх цього часу визначався Статутами Великого князівства Литовського, Казимира Великого, правовими пам'ятками вірменської, єврейської, татарської етнічних спільнот, що мешкали на українських землях. Оскільки державного законодавця передусім цікавила доля дітей шляхти, то саме вони певною мірою були захищені правом. Загалом норми Литовських Статутів є досить скупими щодо особливостей кримінальної відповідальності дітей та молоді, причиною чого був невисокий за часів середньовіччя рівень злочинності неповнолітніх [2, с. 117]. В контексті нашого дослідження є цікавим Вірменський Судебник 1519 р., який встановлював вік неповноліття, відповідальність за правопорушення проти дітей та правопорушення, вчинені дітьми. Можна припускати, що право українських вірмен мало зародки того, що можна назвати ювенальним проступком, зокрема визначалися правопорушення, які вчиняють тільки діти – необережне вбивство та тілесні ушкодження, спричинені у ході дитячих ігор. Основним джерелом права татарської спільноти – текстами Корану – певною мірою захищалося право дитини на життя, зокрема суворо забороняв інфантицид. У праві єврейської спільноти увага акцентувалась на обов'язку дитини (у тому числі – дорослої) поважати своїх батьків, проте в єврейському кримінальному праві вже простежувався принцип нерозуміння, тобто малолітня дитина не каралася за крадіжку, але вона повинна була покаятися [2, с. 118].

Постсередньовічний кодекс українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. містив блок ювенально-правових норм щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх. Так, вперше до пам'ятки українського права було включено дефініцію неповнолітньої особи, але дитина не розглядалась як автономний суб'єкт права. Неповноліття належало до обставин, які унеможливають або знижують покарання. Неповнолітня особа, яка вчинила злочин, звільнялася від катувань та смертної кари, натомість батьки мали відшкодувати завдані збитки. Покарання ж таким особам призначалося за розсудом суду. Встановлювалася також відповідальність за декілька складів злочинів проти дитини. Ліквідація української автономії привела до уніфікації національного ювенального права з російським. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх зазнав суттєвих змін. Закони Кримінальні 1832 р. та Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановлювали принципи нерозуміння і неосудності дітей у віці до 10 років та принцип обов'язкового пом'якшення покарання неповнолітньому [3, с. 199].

На рубежі XIX та XX ст. в умовах переходу від традиційних до індустріальних форм життя українське суспільство зіткнулося з проблемою дитячої безпритульності, бездоглядності та делінквентності. Правовою основою для диференціації відповідальності дітей та дорослих став Закон Російської імперії «Про зміну форм та обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх, а також законоположень про їх карність» від 2 червня 1897 р., а її організаційно-правовою основою – створення ювенальних судів. У Росії система дитячих судів з'явилася в 1910 році в Санкт-Петербурзі,

пізніше у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Суди розробляли власні локальні нормативно-правові акти щодо порядку здійснення правосуддя у справах малолітніх [2, с. 118]. Слід зазначити, що на думку цілого ряду вчених російська модель ювенальної юстиції була дуже вдалою. До 70 % неповнолітніх правопорушників «дитячі» суди відправляли не до тюрем, а під нагляд опікунів, які спостерігали за їх поведінкою. Та й сам суд розглядався як «орган державного піклування про неповнолітніх». Таким чином, можна стверджувати, що тут мали місце ознаки сучасної ювенальної пробації [2, с. 120]. У 1913 році з'явився особливий порядок розгляду справ стосовно неповнолітніх в Києві, а вже 07.01.1914 р. Київський міський з'їзд мирових суддів постановив: «усі кримінальні провадження як з малолітніми обвинуваченими, так і з малолітніми потерпілими виділити і їх ведення доручити додатковому мировому судді В. М. Левитському» [2, с. 120]. Суддя цього суду здійснював судовий нагляд за роботою установ, які беруть на себе турботу про малолітніх порушників. У Росії того часу діяло кілька типів виправних закладів для неповнолітніх: притулки-кораблі, трудові колонії та ін. Відповідно до Закону «Про виховно-виправні заклади для неповнолітніх» від 19.04.1909 р. такі заклади мали виховний, попереджувальний характер. Пізніше, в 1913 році, до компетенції «дитячого» суду були включені справи про безпритульних неповнолітніх у віці до 17 років. Це відразу розширило сферу його адміністративного та опікунського судочинства. Маючи нагоду ознайомлюватися з організацією діяльності таких щойно створених судів на власні очі та, аналізуючи статистичні показники ефективності його роботи, дореволюційні російські юристи вважали саме модель російської ювенальної юстиції найбільш вдалою. В Австро-Угорщині, на відміну від Росії, створення ювенальної юстиції із самого початку набуло централізованого характеру. Перший законопроект про спеціалізацію справ щодо неповнолітніх у судах було розглянуто та прийнято у 1907 році. Законом від 25.01.1919 р. суди для неповнолітніх за германським типом було введено на території всієї Австрії [2, с. 121].

За радянських часів розвиток ювенального законодавства не був лінійно прогресивним: у ньому брали верх то прогресивні, то украй реакційні тенденції. Головною ж тенденцією ювенально-правового регулювання стало скасування інституту батьківської влади і проголошення виховання дітей обов'язком батьків перед державою. У 20-х та на початку 30-х років ХХ ст. найбільшою проблемою для радянської влади на території України були дитяча безпритульність та бездоглядність, пов'язані з масовим голодуванням. В цих умовах радянська влада поставилася з нігілізмом до дореволюційного досвіду ювенальної юстиції. Декретом РНК РРФСР від 14.01.1918 р. ювенальні суди були ліквідовані, а на зміну їм були створені комісії у справах неповнолітніх, до відання яких перейшли справи про злочини та проступки неповнолітніх. Дія цього Декрету згодом була поширена і на Україну [4, с. 23].

У березні 1920 року РНК РРФСР затвердило новий декрет «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях». Норми Декрету передбачали передачу справ неповнолітніх у віці від 14 до 18 років до народного суду, якщо комісія про неповнолітніх встановила неможливість застосувати до них медично-педагогічних заходів. Це означало певною мірою про повернення до деяких дореволюційних правил ювенальної юстиції. Разом з тим слід зазначити, що даний правовий акт не мав на меті відновлення автономної ювенальної юстиції. Навпаки, він зберігав юрисдикцію комісій у справах неповнолітніх, які проіснували до 1935 р., а судове втручання здійснювалося тільки у випадках вчинення неповнолітніми тяжких злочинів.

Ряд дослідників вважають, що українське радянське законодавство у сфері ювенального права було більш лібе-

ральним у порівнянні з російським. Так, зокрема, у 1921 р. до Постанови 1920 року були внесені зміни, які діяли тільки в УСРР та згідно з якими всі справи про злочинні діяння неповнолітніх були підвідомчі комісіям у справах неповнолітніх. Виняток становили тільки справи осіб, що досягли 17 років, у випадку вчинення ними бандитизму [5, с. 15–16]. Крім того, Постановою ВУЦВК від 04.01.1922 р. встановлювалося: «1) до осіб, які не досягли повноліття, арешт, як спосіб адміністративної і дисциплінарної кари, не прикладати; 2) при необхідності накладати адміністративну або дисциплінарну кару на осіб неповнолітніх, арешт для них замінюється другим способом кари; 3) жодне місце ув'язнення УСРР, не повинно приймати для утримання неповнолітніх, які заарештовані в адміністративному або дисциплінарному порядку». Постанова ЦВК і РНК СРСР від 07.04.1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» продемонструвала каральну переорієнтацію радянської системи ювенальної юстиції. Основні зміни ювенальної політики стосувалися засад кримінальної та кримінально-процесуальної практики щодо неповнолітніх. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 07.04.1935 р. вік кримінальної відповідальності по значній частині складів злочинів був знижений до 12 років. Відновлювався принцип застосування до неповнолітніх всіх видів покарань; скасовувалася ст. 8 Основних засад кримінального законодавства СРСР, в якій йшлося про обов'язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медично-педагогічного характеру і про переважне їх застосування до неповнолітніх. У 1935 р. в Україні прийняли аналогічну Постанову «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх».

У травні 1935 року ЦК ВКП(б) і СНК СРСР прийняли Постанову «Про боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю». На виконання цієї союзної Директиви ЦВК і РНК УСРР у серпні цього ж року прийняли Постанову «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з заходами до ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності», яка скасовувала комісії у справах неповнолітніх, встановлювався мінімальний вік для застосування кримінальних покарань з 14 років [2, с. 116–117].

У 40-х роках ХХ ст. у складі НК внутрішніх справ були створені підрозділи з боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, а у 50-х роках – у структурі підрозділів карного розшуку – дитячі кімнати міліції. КК УРСР 1960 р., який діяв в Україні до вересня 2001 року, повернув дві вікові межі кримінальної відповідальності – загальний вік (16 років) та знижений (14 років). Проте, на думку Н. М. Крестовської, даний Кодекс на довгий час зберіг стару каральну парадигму кримінальної відповідальності неповнолітніх, відповідно до якої до даної категорії осіб застосовувалися ті ж самі покарання, що й до дорослих [4, с. 23–25]. З 1962 р. в УРСР були відновлені комісії у справах неповнолітніх. На думку І. О. Русанової саме з цього часу в Україні починається розвиток ювенальної юстиції [6].

У 1968 році Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджене оновлене Положення про комісії в справах неповнолітніх УРСР, яке проіснувало до 1994 року. З метою підвищення ролі громадськості у вихованні неповнолітніх, які вчинили правопорушення у серпні 1967 року було засновано інститут громадських вихователів Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх, проте він існував швидше на папері, ніж в роботі.

Запровадження служби пробації взагалі та ювенальної зокрема в незалежній Україні було непростим і дискусійним через неоднозначність поглядів щодо доцільності її створення та ефективності методів та функцій, що покладатимуться на таку службу. На наш погляд, це було зумовлено не готовністю державної управлінської системи до нових реалій сучасного життя, а також потребою реформування усіх гілок влади та правоохоронних органів.

Окрім цього, створення нового органу, це завжди видатки з Державного бюджету, а, на жаль, фінансово-економічного підґрунтя новостворюваний інститут не отримував. Поряд з цим, із прагненням нашої держави до євроінтеграції та з метою встановлення відповідності національного законодавства нормам міжнародного права, за невеликий проміжок часу питання створення служби пробації знову заповнило наш правовий та законодавчий простір. Розробка дієвого законодавства про пробацію розпочалася зі схвалення Указом Президента України Концепції розвитку кримінальної юстиції № 597/2011 24 травня 2011 р. та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, № 631/2012 схваленої Указом Президента України 8 листопада 2012 р. Істотним правовим чинником запровадження інституту ювенальної пробації в систему вітчизняної ювенальної юстиції стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» (2015 рік) [7]. Його прийняття сприяло реальному наближенню української системи ювенальної юстиції до міжнародних стандартів. У нормативно-правових актах, що стосуються діяльності пробації відносно неповнолітніх, ураховано вимоги ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до якої першочергова увага приділяється як найкращому забезпеченню інтересів дитини. Тому для неповнолітніх розроблено спеціальні інструменти пробації: 1) Порядок складення досудової доповіді містить додатковий розділ IV, присвячений особливостям складення досудової доповіді відносно обвинуваченого неповнолітнього; 2) Наказом Міністерства юстиції України від 03.12.2018 р. № 3787/5 затверджені Методичні рекомендації оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) у віці 14–18 років; 3) Наказом Міністерства юстиції України від 11.06.2018 р. № 1797/5 затверджено окремі пробаційні програми для неповнолітніх суб'єктів пробації: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки» та «Попередження вживання психоактивних речовин». Пробація щодо неповнолітніх передбачає активне залучення до заходів пробації хоча б одного з батьків або законних представників та обов'язкову присутність їх під час опитування неповнолітнього суб'єкта пробації. Уповноважені органи з питань пробації в межах повноважень проводять також роботу з батьками або законними представниками, у тому числі якщо виникає потреба в налагодженні відносин у родині підлітка. Увага приділяється не тільки наглядовим заходам, а й забезпеченню зайнятості, проведенню продуктивного дозвілля, залученню до навчання.

Зазначимо, що мінімальними стандартними правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, «Пекінськими правилами», передбачено встановлення прагнення держав-членів до створення умов, що забезпечують життя дитини у суспільстві (пункт 1.2), залучення всіх можливих ресурсів (сім'ї, навчальні заклади, соціальні служби тощо) для скорочення необхідності втручання з боку закону, ефективного, гуманного і справедливого поводження з підлітком, який перебуває у конфлікті зі законом (пункт 1.3). «Пекінські правила» встановлюють, що система правосуддя відносно неповнолітніх спрямована на забезпечення співрозмірності заходів впливу з особою неповнолітнього правопорушника й обставинами правопорушення (пункт 5.1); позбавлення неповнолітнього волі завжди повинно бути крайньою мірою (пункт 19.1); представники персоналу уповноважених органів з питань пробації, які здійснюють пробацію щодо неповнолітніх, проходять відповідне навчання на базі відомчих центрів підвищення кваліфікації та мають спеціалізацію для роботи з неповнолітніми суб'єктами пробації (пункт 22) [8].

У своїй роботі вітчизняна система ювенальної пробації орієнтується на міжнародні та європейські правила пробації, які існують з 2010 р., але в Україні першим почав запроваджуватися канадський досвід. Ще з 2010 р. у рамках україно-канадського проєкту реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх розроблялися методики та програми роботи з неповнолітніми, які застосовуються в пробації, і була розроблена модель центру ювенальної пробації, у якій працюють виключно з неповнолітніми. За моделлю центра ювенальної пробації, розробленого та відпілюваного спільно з канадськими фахівцями, в Україні створено 14 центрів ювенальної пробації, 9 з яких облаштовано за підтримки Уряду Канади. Перші центри ювенальної пробації були створені з 2017 р. й нині їх функціонує 14 (Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя, Мелітополь, Маріуполь, Київ, Житомир, Львів, Рівне, Одеса, Миколаїв, Харків, Кропивницький, Полтава). Діяльність центрів регулюється насамперед Законом України «Про пробацію» і Типовим положенням про сектор ювенальної пробації, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. Відповідно до Типового положення про сектор ювенальної пробації це – уповноважений орган з питань пробації, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації щодо неповнолітніх. Сектор ювенальної пробації організовує: реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; виконання завдань пробації відповідно до принципів, закріплених законодавством про пробацію, та з урахуванням особливостей неповнолітніх осіб; забезпечення судів інформацією, що характеризує неповнолітнього обвинуваченого; здійснення наглядових і соціально-виховних заходів щодо неповнолітніх, засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю громадських робіт, виправних робіт, неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; виконання адміністративних стягнень щодо неповнолітніх осіб у виді громадських робіт, виправних робіт і суспільно корисних робіт; реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; забезпечення взаємодії з органами і службами у справах дітей, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, під час здійснення заходів пробації щодо неповнолітніх; забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку неповнолітніх осіб, профілактика агресивної поведінки, мотивація позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків; сприяння залученню неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти; забезпечення проведення соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми із залученням батьків або їхніх законних представників; взаємодія з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями з питань реалізації завдань, визначених законодавством про пробацію; дотримання прав людини і громадянина під час виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення заходів пробації щодо неповнолітніх [9].

В сучасних умовах держава має працювати над удосконаленням і запровадженням систем соціальної реабілітації дітей, котрі вступили у конфлікт із законом, яка б відповідала сучасним вимогам. Створення та функціонування служби пробації для неповнолітніх – новий для України, але досить відомий у всьому світі ефективний правовий інститут не лише профілактики рецидивної злочинності. Ефективними складовими ювенальної пробації є виховний вплив на правопорушника, профілактика вчинення повторних правопорушень, сприяння соціальній адаптації та реінтеграції неповнолітніх правопорушників у суспільство.

Отже, процеси запровадження ювенальної пробації як основної складової та філософсько-концептуальної основи ювенальної юстиції на теренах українських земель пов'язані з історичними особливостями правових систем та соціальних процесів тих державних утворень, до складу яких на певному історичному етапі входили українські території. Правовий статус дитини від давньоруського суспільства і до початку XVIII ст. характеризувався відсутністю автономної правосуб'єктності дитини. Проте вже в середині XVIII ст. норми українського права передбачали дефініцію неповнолітньої особи, а неповноліття належало до обставин, які унеможлилювали або знижували покарання. Ліквідація української автономії привела до уніфікації національного ювенального права з російським. Ознаки сучасної ювенальної пробації з'явилися на теренах Російської імперії, а отже і в українських землях на початку XX ст. створенням судів для неповнолітніх. На думку багатьох вчених російська модель ювенальної юстиції була дуже вдалою. Проте радянська влада поставилася з нігілізмом до дореволюційного досвіду ювенальної юстиції й в 1918 р. ювенальні суди були ліквідовані, а на зміну їм були створені комісії у справах неповнолітніх, чим була завдана істотна шкода ювенальному праву. Слід зазначити, що навіть в таких умовах українське радянське законодавство у сфері ювенального права було більш ліберальним у порівнянні з російським. У період реформи радянського кримінального та кримінально-процесуального законодавства (1959–1961 рр.) робилися спроби створити модель правосуддя, яка відобразить його специфіку щодо неповнолітніх. У перші роки після реформи цей задум реалізовувався (створювалися додаткові гарантії прав особистості, спеціалізація суддів, про-

курорів, слідчих). Однак надалі зміни у законодавстві не дозволили розвинути сформовану модель ювенальної юстиції і, як наслідок, правосуддя залишилося звичайним загальнокримінальним. Істотним правовим чинником запровадження інституту ювенальної пробації в систему вітчизняної ювенальної юстиції є ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» (2015 рік). Його прийняття сприяло реальному наближенню української системи ювенальної юстиції до міжнародних стандартів. Ювенальна пробація розвивається в Україні понад шість років за зразком канадської моделі центрів ювенальної пробації.

Висновки. Звичайно, запровадження системи пробації позитивно впливає на імідж нашої держави у світі, сприяє захисту прав неповнолітніх, забезпечує на практиці реалізацію основних принципів ювенальної юстиції. Проте, про ефективність ювенальної пробації щодо запобігання злочинності, забезпечення виховної функції стосовно неповнолітніх злочинців робити висновки ще зарано. На думку вітчизняних та закордонних експертів, сучасна система ювенальної пробації в Україні не є досконалою та потребує якісних змін. Серед недоліків в організації пробації є недостатнє врахування гендерних особливостей неповнолітніх, спрямованість заходів на виправлення вже сформованої протиправної поведінки, а не на подолання факторів, що зумовили таку поведінку тощо. Так, прийнята в Україні Національна Стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року з поміж іншого наголошує на необхідності не тільки посилення уваги до дітей, які вчинили правопорушення, але й до інших категорій дітей, схильних до вчинення правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про пробацію : Закон України від 05 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
2. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 381 с.
3. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Вид. 4-е, зі змінами. К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.
4. Ювенальна юстиція : навч. посіб. Гусев А. І., Костова Ю. Б., Крестовська Н. М. та ін.; за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 155 с.
5. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
6. Русанова І. О. Проблеми розвитку ювенальної юстиції. Проблеми законності. 2012. № 120. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razvitiya-ugolovnoy-yustitsii-po-delam-nesovershennoletnih>
7. Богатирьова О. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : моногр. О. Богатирьова. К. : Дакор, 2013. 368 с.
8. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): затв. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10/33 від 10 грудня 1985 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
9. Про затвердження Типового положення про сектор ювенальної пробації : наказ Міністерства юстиції України 18 серп. 2017 р. № 2649/5; [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17>
10. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура. Academia : [сайт]. URL: <http://www.academia.edu>
11. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-r#Text>
12. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф.; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.
13. Коренюк А. А. Рецидивна злочинність неповнолітніх в Україні: сучасний стан та попередження. Публічне право. 2018. № 2 (30). С. 233–237.
14. Коренюк А. А. Орган пробації як суб'єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. Публічне право. 2018. № 3 (31). С. 31–40.